

Ks. KONRAD GŁOMBIK

KARA ŚMIERCI W ŚWIETLE DEBATY SPOŁECZNEJ W NIEMCZECH W 50-tą rocznicę uchwalenia Ustawy Zasadniczej

1. Kontekst historyczny – 2. Kara śmierci a prawo konstytucyjne – 3. Stanowisko teologii

W Polsce, pomimo zniesienia kary śmierci przez uchwalony 6 czerwca 1997 r. nowy Kodeks Karny, problem najwyższego wymiaru kary nadal wydaje się być nie rozwiązany. Nie chodzi o płaszczyznę prawa karnego, ale o rozumienie tej problematyki przez opinię społeczną. Raz po raz podnoszą się głosy domagające się przywrócenia kary śmierci w naszym kraju. Nasilają się one zwłaszcza wtedy, gdy dokonano zbrodni ze szczególnym okrucieństwem. Ta reakcja społeczeństwa jest w pewnym sensie zrozumiała. Podobne reakcje wywołują okrutne przestępstwa także w innych krajach, w których kara śmierci nawet wiele lat temu została zniesiona.

Republika Federalna Niemiec należy do państw, które na zniesienie kary śmierci zdecydowały się przez zapis konstytucyjny. W tym roku mija 50 lat od wejścia w życie 24 maja 1949 r. Ustawy Zasadniczej, która w art. 102 orzeka: „Kara śmierci jest zniesiona”. Zapis ten nie był przypadkowy. Posiada on swoją historię oraz stał się elementem ożywiającym dyskusję społeczną o karze śmierci. Po II wojnie światowej dyskusja ta toczyła się w Niemczech na wielu płaszczyznach; najważniejsze z nich to płaszczyzna polityczno-historyczna (1), odniesienie do prawa konstytucyjnego (2) i stanowisko teologii (3). Przypomnienie pewnych elementów tej dyskusji o karze śmierci w powojennych Niemczech może przyczynić się do przemyślenia na nowo „starych problemów”

1. Kontekst historyczny

Przełomowe znaczenie dla zniesienia kary śmierci w Niemczech po II wojnie miał rok 1949. Dyskusja dotycząca kary śmierci ożywiła się w związku z pracami nad przygotowaniem dla państwa niemieckiego nowej konstytucji. W lipcu 1948 r. powołano w tym celu konwent. Kwestię, czy konstytucja powinna zawierać artykuł o zniesieniu kary śmierci, konwent pozostawił do rozstrzygnięcia Radzie Parlamen-

tarnej. Była ona zgromadzeniem przedstawicieli Landtagów poszczególnych krajów trzech zachodnich stref okupacyjnych. Rada liczyła 65 członków uprawnionych do głosowania i 5 posłów z Berlina nie mających prawa głosu. Sprawą kary śmierci zajęła się najpierw Komisja Główna, złożona z przedstawicieli wszystkich opcji politycznych¹. Liczyła ona 21 członków.

Decyzję o zniesieniu kary śmierci podjęto podczas głosowania po trzecim czytaniu. Zaakceptowano drugi wniosek o zniesieniu kary śmierci zgłoszony przez socjaldemokratów. Za przyjęciem wniosku głosowało 15 członków komisji, przeciw było 4. Przeciwnicy propozycji argumentowali, że kara śmierci jest konieczna dla zabezpieczenia młodej demokracji, zwolennicy zaś kwestionowali działanie odstraszające kary śmierci, a przede wszystkim twierdzili, że należy narodowi ukazać nie-naruszalność i świętość życia ludzkiego, wobec którego narodowy socjalizm nie miał żadnego szacunku. Tłumaczono, że z odrzuceniem kary śmierci zasadniczo zostaje odrzucone barbarzyństwo².

Plenum Rady Parlamentarnej przytłaczającą większością głosów przyjęło przedłożony przez komisję wniosek o zniesieniu kary śmierci. Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec została uchwalona dnia 8 maja 1949 r. głosami 53 posłów przy sprzeciwie 12. Ostateczna jej wersja została ogłoszona 23 maja 1949 r., a weszła w życie następnego dnia³. Art. 102 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec głosi: „Kara śmierci jest zniesiona”⁴.

Art. 102 nie znalazł się w Ustawie Zasadniczej przypadkowo. Posiada on długą historię. Nie można go zrozumieć bez narodowego socjalizmu, gdyż jest on do pewnego stopnia reakcją na hitlerowski terroryzm⁵. W debacie dotyczącej artykułu znoszącego karę śmierci nie rozważano zbyt wielu argumentów za i przeciw karze śmierci. Świadczy o tym choćby niewielka liczba 6 stron protokołu z decydującego dla tej problematyki posiedzenia Komisji Głównej. W pewnym sensie można mówić o honorowej decyzji politycznej podjętej pod wpływem bezpośrednich krwawych doświadczeń II wojny światowej⁶. Debata parlamentarna dotycząca paragrafu znoszą-

¹ Por. B. DÜSING, *Die Geschichte der Abschaffung der Todesstrafe in der Bundesrepublik Deutschland*, Offenbach–Main 1952, s. 276–280.

² Por. O. HOHMANN, *Die Geschichte der Todesstrafe in Deutschland*, w: CH. BOULANGER, V. HEYES, PH. HANFLING (red.), *Zur Aktualität der Todesstrafe. Interdisziplinäre Beiträge gegen eine unmenschliche, grausame und erniedrigende Strafe*, Berlin 1997, s. 26–27; J.-W. BERLIT, *Todesstrafe. Im Namen des Volkes?*, Diessen 1964, s. 25.

³ Por. HOHMANN, *art. cyt.*, s. 27; R. MARTIS, *Funktionen der Todesstrafe. Eine kritische Analyse zur Realität der Todesstrafe in der Gegenwart*, Tübingen 1991, s. 52; DÜSING, *dz. cyt.*, s. 285.

⁴ *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, Art. 102.

⁵ Por. P.-E. DIETERICH, *Vergleichende Studie der französischen und deutschen Moralisten angesichts der Todesstrafe*, Schwäbisch Gmünd 1980, s. 5–6.

⁶ Por. E. MÜLLER-MEININGEN, *Soll die Todesstrafe in der Bundesrepublik wiederkehren?*, w: A. KOESTLER, A. CAMUS, E. MÜLLER-MEININGEN, F. NOWAKOWSKI, *Die Rache ist mein. Theorie und Praxis der Todesstrafe*, Stuttgart 1961, s. 229–230.

cego karę śmierci w Niemczech dowiodła, jak żywe było pragnienie zdystansowania się od przeszłości i potwierdzenia nienaruszalnej wartości życia ludzkiego.

Do zniesienia kary śmierci przyczyniły się dwa nurty mające podłoże historyczne. Pierwszy z nich to polityczny ruch liberalizmu, który domagał się zniesienia kary śmierci, ponieważ była ona symbolem wszechmocy państwa i postrzegana była jako relikw czasy feudalnych. Ruch ten doprowadził do prawnego zniesienia tej kary w połowie XIX w. Natomiast w XX w. do tego obywatelsko-politycznego ruchu doszła reforma socjalna, która zmierzała do resocjalizacji skazanego i do ogólnej reformy więziennictwa. W wielu krajach reforma ta opierała się na humanistycznych przekonaniach społeczeństwa. Zniesienie kary śmierci stało się wyrazem bezpieczeństwa obywateli wobec państwa, a przez to symbolem wolności, który jest mocno poparty elementami reformy socjalnej⁷

Fakt zniesienia kary śmierci poprzez zapis w Ustawie Zasadniczej nie znalazł początkowo wielkiego echa w reakcjach opinii publicznej. Było to zrozumiałe z kilku powodów. Ludzie po wojnie byli zajęci innymi problemami, poza tym chodziło o całą Ustawę Zasadniczą, w której kara śmierci była jedną z wielu kwestii dyskusyjnych. Nikt też nie mógł przewidzieć okresu ważności nowej konstytucji. Wielu myślało o przejściowym jej charakterze. Innym jeszcze powodem była ewentualna kwestia ponownego zjednoczenia państwa niemieckiego⁸

Niektórzy podejrzewali, że dążenia do zniesienia kary śmierci w Niemczech po II wojnie światowej miały na celu ochronę zbrodniarzy hitlerowskich pod pozorem humanitaryzmu⁹. Przypuszczenie to okazuje się jednak nieprawdziwym. Nawet jeden z najbardziej zagorzałych przeciwników kary śmierci w Niemczech, profesor Uniwersytetu w Heidelbergu, Gustav RADBRUCH, popierał i domagał się najpierw skazania na karę śmierci głównych zbrodniarzy wojennych. Uzasadniał to tym, iż w ciągu 12 lat dyktatury i wojny śmierć stała się tak powszechna, przybrała tak ogromne rozmiary i okrutne formy, że nie można byłoby zrozumieć, gdyby została oszczędzona ludziom najbardziej winnym¹⁰

Wraz z przyjęciem przez RFN Ustawy Zasadniczej znoszącej karę śmierci nie zakończyła się w Niemczech debata na ten temat. Prawdą jest, że przywrócenie kary śmierci zasadniczo nie wchodziło w rachubę, gdyż potrzebna była do tego absolutna większość parlamentarna, wymagana przy wprowadzaniu zmian do konstytucji. Okres 50 lat jej obowiązywania pokazuje, że dyskusja o karze śmierci zawsze była żywa, a jej art. 102 jest przepisem, który od początku w Bundestagu wielokrotnie próbowano zmienić¹¹

⁷ Por. MARTIS, *dz. cyt.*, s. 63–64.

⁸ Por. P.-E. DIETERICH, *dz. cyt.*, s. 6.

⁹ Por. M. CIEŚLAK, *Problem kary śmierci*, „Państwo i Prawo” 1966, z. 12, s. 839.

¹⁰ Por. DÜSING, *dz. cyt.*, s. 225; HOHMANN, *art. cyt.*, s. 25.

¹¹ Por. HOHMANN, *art. cyt.*, s. 28; P. TETTINGER, *Aufhebung des Art. 102 GG? Verfassungsrechtliche Anmerkungen zur Diskussion um die Wiedereinführung der Todesstrafe*, „Juristenzeitung” 33 (1978), s. 129.

Pierwsza próba przywrócenia kary śmierci została zgłoszona w Bundestagu 24 lutego 1950 r. przez członków Partii Bawarii. Jako uzasadnienie wniosku podano fakt, iż przeważająca większość narodu uważa karę dożywotniego więzienia za niewystarczającą i domaga się eliminacji największych przestępców. Rezygnacja z wymierzania kary śmierci jest niebezpieczną i niewybaczalną słabością, wobec której naród, zmuszony przez płacenie podatków do „utrzymywania potworów”, nie ma żadnego zrozumienia¹². Zgłoszony wniosek po szczegółowej debacie¹³ odrzucono przytłaczającą większością głosów, przechodząc do porządku dziennego obrad¹⁴.

W październiku 1952 r. przedstawiciele Partii Niemiec i Chrześcijańskiej Unii Socjalnej wnieśli kolejny wniosek o przywróceniu kary śmierci¹⁵. Zaproponowano, aby do istniejącego art. 102 dodać drugi punkt, który miałby określać, że zniesienie kary śmierci nie dotyczyłoby przestępstwa mordu i porwania. Kiedy wniosek ten odrzucono nieznaczną większością głosów, powstała propozycja, aby w ogóle skreślić art. 102, co odrzucono znacznie większą ilością głosów¹⁶.

Kolejną próbę przywrócenia kary śmierci podjęła grupa parlamentarzystów z Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej w 1954 r. Uzasadniano to tym, iż prawo narodu, aby chronić się przed bestiami w ludzkiej postaci stoi wyżej aniżeli rzekome prawo do życia tych bestii. Powoływano się przy tym także na stanowisko przychylnych karze śmierci adwokatów i duszpasterzy. Także ta próba nie powiodła się¹⁷.

W 1958 r. podjęto w Bundestagu dwie próby zmiany artykułu Ustawy Zasadniczej o karze śmierci. W styczniu tego roku grupa posłów Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej i Unii Chrześcijańsko-Społecznej zgłosiła wniosek o dodaniu do art. 102 punktu drugiego przewidującego karę śmierci. W maju tego samego roku Frakcja Partii Niemiec przedłożyła wniosek zmiany art. 102 Ustawy Zasadniczej w taki sposób, aby kara śmierci pozostała zniesiona z wyjątkiem morderstwa. Obydwa wnioski nie uzyskały większości w Bundestagu¹⁸.

W październiku 1958 r. odbyło się posiedzenie Wielkiej Komisji Prawa Karnego dotyczące rozstrzygnięcia w sprawie kary śmierci. Komisję tę powołał w 1954 r. ówczesny federalny minister sprawiedliwości Franz NEUMAYER. Jej zadaniem było przygotowanie projektu nowego kodeksu karnego. W skład komisji wchodził profesorowie prawa karnego, przedstawiciele ugrupowań parlamentarnych, pracownicy

¹² Por. HOHMANN, *art. cyt.*, s. 28.

¹³ Dokumentacja dyskusji z 52-go posiedzenia Bundestagu w dniu 27 marca 1950 r. dotycząca zgłoszonego przez Partię Bawarii projektu przywrócenia kary śmierci, w: F. MÜLLER, *Streitfall Todesstrafe*, Düsseldorf 1998, s. 98–113.

¹⁴ Por. DÜSING, *dz. cyt.*, s. 310.

¹⁵ Por. BERLIT, *dz. cyt.*, s. 26.

¹⁶ Por. R. JAEGER, *Nulltarif für Mord?*, w: W. HÖFER (red.), *Knast oder Galgen? Gewaltverbrechen und Strafvollzug zwischen Urteilsfindung und Volksempfinden. Kontroverse zwischen Betroffenen, Beteiligten und Berufenen*, Percha-Kempfenhausen 1975, s. 93.

¹⁷ Por. BERLIT, *dz. cyt.*, s. 27.

¹⁸ Por. HOHMANN, *art. cyt.*, s. 28–29.

administracji sądowniczej poszczególnych landów oraz sędziowie, prokuratorzy i adwokaci¹⁹. Posiedzenie w sprawie kary śmierci odbyło się 17 października 1958 r. Głosowanie poprzedzone zostało wygłoszeniem dwóch referatów: jeden prezentował argumenty za przywróceniem kary śmierci, a drugi przeciw²⁰. Referat przedstawiający argumenty za przywróceniem kary śmierci przedłożył prezes Sądu II Instancji w stanie spoczynku, dr SKOTT z Berlina²¹. Argumenty za utrzymaniem orzeczenia Ustawy Zasadniczej znoszącego karę śmierci przedstawił prof. Paul BOCKELMANN z Getyngi²². Inni biorący udział w obradach członkowie Komisji przedstawili swoje stanowisko na piśmie. Wśród wielu argumentów podkreślili słuszność i aktualność argumentacji Rady Parlamentarnej z 1949 r., która opowiedziała się za bezkompromisową nienaruszalnością ludzkiego życia. Był to wyraz sprzeciwu wobec tragicznego nadużycia kary śmierci w czasach nazizmu²³

Należy zaznaczyć, że wygłoszone referaty, jak i wyrażone na piśmie przez poszczególnych członków komisji stanowiska wobec kary śmierci, opierały się na rzeczowych argumentach. Wielu dyskutantów w analizach problematyki odwoływało się do koncepcji kary kryminalnej²⁴. Analizując materiały z posiedzenia tejże komisji, można zauważyć, że rozważając ewentualność przywrócenia kary śmierci w Niemczech, nie ograniczano się wyłącznie do argumentów prawniczych, ale odwoływano się także do racji światopoglądowych i religijnych²⁵

Przebieg obrad Wielkiej Komisji Prawa Karnego w sprawie kary śmierci był wyczerpujący, ale kontrowersyjny²⁶. Podczas końcowego głosowania na pytanie: „Czy konieczne jest zachowanie kary śmierci za morderstwo w projekcie kodeksu karnego?” 4 członków Komisji odpowiedziało twierdząco, a 19 przecząco²⁷. W ten sposób organ, składający się z czołowych prawników niemieckich, odrzucił karę

¹⁹ Por. MÜLLER-MEININGEN, *Soll die Todesstrafe in der Bundesrepublik wiederkehren?*, s. 226.

²⁰ Por. *Niederschriften über die Sitzungen der Großen Strafrechtskommission*, t. XI: *Beratungen zur Todesstrafe*, Bonn 1959, reprint: Bad Feilnbach 1991.

²¹ Por. *tamże*, s. 7–14.

²² Por. *tamże*, s. 14–24.

²³ Por. R. SIEVERTS, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *Niederschriften*, s. 52–53; M. GÜDE, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 53–54; SCHÄFER, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 50–51; E. MEZGER, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 43; VOLL, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 39–40.

²⁴ Por. SKOTT, *Referat*, w: *tamże*, s. 10; H.-H. JESCHECK, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 35; R. LANGE, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 44; WELZEL, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 47; M. GÜDE, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 54.

²⁵ Por. SKOTT, *Referat*, w: *tamże*, s. 10; E. SCHMIDT, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 32; FRÄNKEL, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 33; H.-H. JESCHECK, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 35; SKOTT, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 37; R. SIEVERTS, *Stellungnahme zum Thema Todesstrafe*, w: *tamże*, s. 52.

²⁶ Por. TETTINGER, *dz. cyt.*, s. 129.

²⁷ Por. *Niederschriften*, s. 28.

śmierci za morderstwo w projekcie nowego Kodeksu Karnego²⁸. Po odrzuceniu przez Komisję możliwości ponownego wprowadzenia kary śmierci osłabły dyskusje na ten temat w RFN²⁹

Rada Parlamentarna, Bundestag i Wielka Komisja Prawa Karnego odrzuciły karę śmierci, pomimo że opinia publiczna była innego zdania³⁰. Badania przeprowadzone w lutym 1961 r. wykazały, że 63% pytanych popiera karę śmierci bez zastrzeżeń, 14% popiera ją za groźne przestępstwa, 8% stanowczo sprzeciwia się jej przywróceniu, a 15% nie miało wyrobionego zdania³¹. Opinia na ten temat z biegiem lat uległa zmianie i w społeczeństwie wzrosła liczba przeciwników kary śmierci. Badania przeprowadzone w 1983 r. wykazały, że zwolenników kary śmierci było wtedy 23%, a jej przeciwników 60%. Wyniki te dowodzą, że stopniowo wytworzyło się przekonanie, że kara śmierci jest karą nieludzką, sprzeczną z godnością człowieka³²

Tendencja ta uległa zachwianiu w połowie lat siedemdziesiątych, kiedy pod wpływem napadów terrorystycznych podniosło się żądanie opinii publicznej, aby przywrócić karę śmierci. Ustawodawca uznał jednak karę śmierci za nieskuteczną w walce z terroryzmem. Wprowadzono specjalne przepisy antyterrorystyczne, które ten problem rozwiązały³³. Wtedy też wśród teoretyków prawa ożywiły się dyskusje dotyczące możliwości rewizji art. 102 Ustawy Zasadniczej. Chodziło nie tylko o jego zmianę, ale także o ograniczone przywrócenie kary śmierci na czas wojny i stanu wyjątkowego. Starania w tym kierunku podejmowane przez niektórych prawników niemieckich okazały się bezskuteczne, gdyż do zmiany artykułu konstytucji wymagana jest absolutna większość w Bundestagu i Bundesracie. To, że zdobycie takiej większości jest niemożliwe potwierdziła debata parlamentarna w październiku 1981 r. Wszystkie frakcje parlamentarne poparły wówczas wniosek rządu federalnego dotyczący starań o zniesienie kary śmierci na płaszczyźnie ustawodawstwa europejskiego i międzynarodowego³⁴

2. Kara śmierci a prawo konstytucyjne

Zniesienie kary śmierci poprzez art. 102 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec w 1949 r. wywołało falę komentarzy. Po raz pierwszy dyskusję nad

²⁸ Por. E. MÜLLER-MEININGEN, *Todesstrafe und öffentliche Meinung*, w: *Die Frage der Todesstrafe. Zwölf Antworten*, München 1962, s. 117

²⁹ Por. TETTINGER, *dz. cyt.*, s. 129.

³⁰ Por. MÜLLER-MEININGEN, *Soll die Todesstrafe in der Bundesrepublik wiederkehren?*, s. 264.

³¹ Por. MÜLLER-MEININGEN, *Todesstrafe und öffentliche Meinung*, s. 111.

³² Por. MARTIS, *dz. cyt.*, s. 56–57.

³³ Por. W. KERBER, *Todesstrafe — ja oder nein?*, SdZ 1977, nr 195, s. 793; P. TOMASIK, *Kara śmierci w aspekcie prawnym*, ChS XXIII (1993), nr 3, s. 94–95.

³⁴ Por. HOHMANN, *art. cyt.*, s. 29–31; TETTINGER, *dz. cyt.*, s. 129.

zmianą tego orzeczenia podjęto w 1950 r. Zrodziło się pytanie, czy istnieje teoretyczna możliwość zniesienia tego artykułu, a przez to zmiany porządku prawnokarnego. W interpretacji prawa konstytucyjnego istnieją w tej kwestii dwa przeciwstawne stanowiska³⁵

Pierwsza interpretacja zaprzecza możliwości rewizji artykułu dotyczącego zniesienia kary śmierci. Podstawę takiego twierdzenia stanowi relacja art. 102 Ustawy Zasadniczej do art. 1 i 2. Zgodnie z opinią jednej grupy prawników, art. 1³⁶ oraz art. 2³⁷ Ustawy Zasadniczej pośrednio zakazują kary śmierci, która narusza godność człowieka. Zaś art. 102 stanowi uszczegółowienie tych artykułów i posiada charakter deklaracyjny. Zgodnie z tą koncepcją, artykuł zakazujący kary śmierci bezpośrednio podlega niezmienności, którą gwarantuje p. 3 art. 79³⁸ Ustawy Zasadniczej. Zgodnie z tym punktem zawarte w art. 1 i 2 założenia nie mogą zostać przez ustawodawcę zmienione³⁹

Stanowisko przeciwne dowodzi, że zakaz kary śmierci nie zawiera się w art. 1 Ustawy Zasadniczej, a art. 102 stanowi jedynie negatywne zobowiązanie konstytucyjne, pewnego rodzaju zawieszenie, które może zostać zmienione większością głosów wymaganą do zwyczajnego wprowadzania zmian przepisów konstytucyjnych⁴⁰. Jeżeliby wziąć pod uwagę tę ewentualność, zmiana artykułu dotyczącego zniesienia kary śmierci wydaje się praktycznie niemożliwa, gdyż bardzo trudno osiągnąć wymaganą do tego większość 2/3 głosów w Bundestagu i Bundesradzie⁴¹.

Jeden z niemieckich konstytucjonalistów, Peter TETTINGER, zwrócił uwagę, że art. 102 Ustawy Zasadniczej RFN zakazuje niemieckiej władzy państwowej wymierzania kary śmierci, ale może on zostać zniesiony większością wymaganą do wprowadzania przepisów konstytucyjnych. Zawarte w art. 1 i 2 gwarancje nie stanowią żadnej ostatecznej antycypacji w decyzji o zniesieniu kary śmierci i nie wykluczają

³⁵ Por. K. ROGALL, *Justizmord? Todesstrafe im Strafrecht*, w: *Zur Aktualität der Todesstrafe*, s. 55–56; TETTINGER, *dz. cyt.*, s. 129.

³⁶ „(1) Godność człowieka jest nienaruszalna. Zobowiązaniem wszelkiej władzy państwowej jest jej szanowanie i ochrona. (2) Z tej racji Naród Niemiecki uznaje nienaruszalne i nieutralne prawo człowieka jako podstawę każdej ludzkiej wspólnoty, pokoju i sprawiedliwości na świecie. (3) Następujące prawa podstawowe wiążą ustawodawstwo, władzę wykonawczą i wymiar sprawiedliwości jako bezpośrednio obowiązujące prawo”

³⁷ „(1) Każdy ma prawo do wolnego rozwoju swojej osobowości, o ile nie narusza praw innych i nie narusza porządku konstytucyjnego albo prawa moralnego. (2) Każdy ma prawo do życia i cielesnej nienaruszalności. Wolność osoby jest nietykalna. W te prawa można ingerować jedynie na podstawie prawa”

³⁸ „Zmiana Ustawy Zasadniczej, przez którą zostaje naruszony układ związku w krajach, zasadnicze współdziałanie krajów w pracach ustawodawczych albo zasad zawartych w art. 1–20, jest niedopuszczalne”

³⁹ Por. TETTINGER, *dz. cyt.*, s. 129; ROGALL, *dz. cyt.*, s. 56–57; R.-P. CALLIESS, *Die Todesstrafe in der Bundesrepublik Deutschland. Zu einem aktuellen strafrechtlichen und verfassungsrechtlichen Problem*, „*Neue Juristische Wochenschrift*” 41 (1988), s. 852–853.

⁴⁰ Por. MARTIS, *dz. cyt.*, s. 53–54; TETTINGER, *dz. cyt.*, s. 129.

⁴¹ Por. H. FLIEGER, *Todesstrafe. Die Würde des Menschen ist unantastbar*, Schaffhausen 1982, s. 46.

zasadniczo możliwości zmiany tej decyzji. Decyzję o zniesieniu kary śmierci należy rozumieć jako wyraz wysokiej oceny ludzkiego życia, także przestępcy, który zamordował. Ta ocena w powiązaniu z zasadą praworządności stosunków społecznych podnosi granicę dopuszczalności zmiany tego artykułu. W tym kontekście możliwość jego rewizji ogranicza się do poważnych przestępstw przeciwko życiu, pod warunkiem, że chodzi o nieodzowne usunięcie szczególnie poważnych przestępstw zagrażających państwu i utrzymaniu porządku prawnego. Aktualnie nie zachodzi taka potrzeba, bo państwa praworządne można bronić w inny sposób⁴².

Niemiecki Trybunał Konstytucyjny, w wydanym w 1977 r. orzeczeniu dotyczącym kary dożywotniego więzienia, potwierdził, że ochrona godności człowieka zakazuje wymierzania okrutnych, nieludzkich i poniżających kar. Przestępca nie może stać się zwykłym przedmiotem zwalczania przestępstw, a podstawowe wymagania indywidualnej i społecznej egzystencji człowieka muszą zostać zachowane. Także morderca skazany na dożywotnie więzienie musi mieć szansę odzyskania wolności. Kara śmierci zaś o wiele bardziej niż kara dożywocia narusza dobra chronione przez art. 1 Ustawy Zasadniczej, bo ona dokonuje zagłady skazanego, czyniąc to w sposób nieludzki⁴³.

Sprzeczność kary śmierci z godnością człowieka wydaje się potwierdzać także orzeczenie niemieckiego Trybunału Konstytucyjnego z 1975 r., dotyczące § 218 Kodeksu Karnego w sprawie aborcji. Zgodnie z tym orzeczeniem, życie ludzkie w obrębie porządku konstytucyjnego posiada wartość najwyższą i jest biologiczną bazą godności człowieka. Każdemu ludzkiemu życiu przysługuje godność, niezależnie od tego, czy człowiek jest jej świadomy i czy sam ją chroni. Każde życie ludzkie ma taką samą wartość i dlatego nie może być poddane zróżnicowanej ocenie. Kara śmierci, jako wynik dawnego pojmowania państwa z uzurpowaniem sobie prawa nad życiem i śmiercią obywateli, doprowadziła do bezgranicznych nadużyć. Zgodnie z tym orzeczeniem, ustawodawcy zostało odebrane dysponowanie życiem ludzkim, które jest nienaruszalne⁴⁴.

Pomimo tych orzeczeń, niektórzy konstytucjoniści niemieccy twierdzą, że nie da się uzasadnić prawnokonstytucyjnego niezmiennego charakteru zakazu kary śmierci na wszystkie przypadki i czasy. Karę tę można by brać pod uwagę jako *ultima ratio* w czasie wojny i w przypadku poważnego naruszenia porządku prawnego⁴⁵.

3. Stanowisko teologii

Gdy w 1949 r. karę śmierci w RFN konstytucyjnie zniesiono, teologia katolicka i protestancka nie zajmowała się tą problematyką. Jeżeli kwestię tę rozpatrywano,

⁴² Por. TETTINGER, *dz. cyt.*, s. 132.

⁴³ Por. MARTIS, *dz. cyt.*, s. 54; ROGALL, *dz. cyt.*, s. 58.

⁴⁴ Por. FLIEGER, *dz. cyt.*, s. 46–47.

⁴⁵ Por. ROGALL, *dz. cyt.*, s. 57.

to jedynie pod kątem historycznym, a stanowisko było jednoznacznie „za” dopuszczalnością tej kary⁴⁶. O ile prawnicy byli zwolennikami zniesienia kary śmierci, teologowie obu wyznań należeli do przeciwników artykułu Ustawy Zasadniczej, który znosił karę śmierci⁴⁷. Stanowisko teologów bazowało głównie na myśli św. TOMASZA Z AKWINU⁴⁸. W roku uchwalenia Ustawy, wieloletni duszpasterz więzień monachijskich, O.S. GREINWALD, opublikował książkę na temat kary śmierci, w której opisał swoje doświadczenia duszpasterskie. Omówił argumentację i polemizował z przeciwnikami kary śmierci. Przy całej łagodności chrześcijańskiej opowiedział się za utrzymaniem kary głównej⁴⁹.

Wśród teologów niemieckich aż do 60-tych lat XX w. większość była zwolennikami kary śmierci. Ze strony katolickiej byli to np. J. MAUSBACH i G. ERMECKE⁵⁰. Wśród teologów protestanckich zaś należy wymienić takich, jak: P. ALTHAUS, W. KÜNNETH, którzy podkreślając nienaruszalność i świętość porządku moralnego, dopatrują się usprawiedliwienia kary śmierci w teonomicznej teorii państwa⁵¹.

W. Künneth, opowiadając się za teonomiczną argumentacją, uważał na przykład, że pośród tymczasowych i relatywnych porządków prawnych kara śmierci jest eschatologicznym zwiastunem i znakiem odrzucenia zła w ogóle. W instytucji kary śmierci częściowo dokonuje się antycypacja sądu ostatecznego⁵². „Kara śmierci nie stanowi poniżenia godności człowieka, lecz przeciwnie — uznanie jego osobistej odpowiedzialności i opartej na Bożym podobieństwie ludzkiej godności. Właśnie poprzez karę śmierci poważnie traktuje się człowieczeństwo. Człowiek winny otrzymuje swoje prawo, jest on «godny» kary”⁵³. Teologowie katolicycy tego czasu twierdzili, że kara śmierci jest moralnie dopuszczalna w sytuacjach konieczności dla dobra wspólnego, przy czym nie domagano się jej bezwzględnie, lecz tylko dopuszczano⁵⁴.

Zarówno protestancki teolog P. Althaus, jak i moralista katolicki G. ERMECKE stali na stanowisku, że usprawiedliwienie kary śmierci opiera się na idei sprawiedliwej odpłaty⁵⁵. G. Ermecke twierdził, że „przestępca poprzez swój czyn, dokonując

⁴⁶ Por. HONECKER, *Die Todesstrafe in der Sicht evangelischer Theologie*, ConcD 14 (1978), z. 12, s. 666; C. WALTHER, *Zur Diskussion über die Todesstrafe*, ZEE (1961), z. 2, s. 116.

⁴⁷ Por. M. SIERCK, *Die Todesstrafe. Bestandsaufnahme und Bewertung aus kirchlicher Sicht*, Bonn 1995, s. 52.

⁴⁸ Por. DIETERICH, *dz. cyt.*, s. 16.

⁴⁹ Por. M. PRIBILLA, *Über die Todesstrafe*, SdZ 146 (1950), s. 338.

⁵⁰ Por. A. KAUFMANN, *Todesstrafe. Staatslexikon. Recht, Wirtschaft, Gesellschaft*, t. V, Freiburg–Basel–Wien 1989, k. 482.

⁵¹ Por. HONECKER, *art. cyt.*, s. 669; A. REGAN, *The problem of capital punishment*, SMor 14 (1976), s. 228; D. KELLER, *Die Todesstrafe in kritischer Sicht*, Berlin 1968, s. 21.

⁵² Por. W. KÜNNETH, *Politik zwischen Dämon und Gott. Eine christliche Ethik des Politischen*, Berlin 1954, s. 265.

⁵³ KÜNNETH, *Theologische Argumente für die Todesstrafe*, s. 55.

⁵⁴ Por. KELLER, *dz. cyt.*, s. 20.

⁵⁵ Por. T. WÜRTEMBERGER, *Zur naturrechtlichen Problematik der Todesstrafe*, w: J. HÖFFNER, A. VERDROS, F. VITO (red.), *Naturordnung in Gesellschaft, Staat, Wirtschaft*, Innsbruck–Wien–München 1961, s. 528.

zagłady egzystencji swojej ofiary, naruszył wspólnotę i sam się z niej *ipso facto* wykluczył poprzez dokonany czyn⁵⁶ P. Althaus uważał, że przestępca, dokonując morderstwa, całkowicie zrywa stosunki, anuluje współ-człowieczeństwo, które stanowi ostateczny sens porządku prawnego⁵⁷ Na potwierdzenie prawa władzy państwowej do wymierzenia kary śmierci, Althaus powołał się na argument religijny dotyczący wypełnienia się gniewu Bożego, a Ermecke uzasadnił to na podstawie redukcji ontologicznej i rozważań natury społeczno-metafizycznej, etycznej i prawno-naturalnej. Stanowisko obydwu autorów pokrywało się z absolutnym rozumieniem kary kryminalnej⁵⁸

Począwszy od lat 60-tych XX w. stanowisko teologów katolickich wobec kary śmierci zaczęło ulegać zmianie. Tendencja ta wiązała się z encykliką JANA XXIII *Pacem in terris*, która zwróciła większą uwagę Kościoła na prawa człowieka. Od Soboru Watykańskiego II inaczej zaczęto pojmować rzeczywistość ziemską i funkcje władzy państwowej. Dotąd teologowie bronili, jeśli nie konieczność kary głównej w interesie zabezpieczenia dobra wspólnego, to na pewno opowiadali się za jej dopuszczalnością. Od lat 60-tych to stanowisko coraz częściej było poddawane w wątpliwość i wielu teologów zaniechało swych restrykcyjnych poglądów. Niektórzy etycy, którzy wcześniej bronili dopuszczalności kary śmierci, w swoich posoborowych publikacjach reprezentowali wyraźnie ostrożniejszą pozycję⁵⁹. B. HÄRING w podręczniku przedsoborowym, opierając się na tekstach biblijnych i tradycji chrześcijańskiej, przyznawał państwu prawo do wymierzania kary śmierci, zastrzegając, iż ma się to dokonywać zgodnie z miarą ścisłej sprawiedliwości. Jego zdaniem prawo to ostatecznie usprawiedliwiała służba dobru wspólnemu. Zbyt łagodna praktyka karna stosowana wobec przestępców byłaby okrucieństwem wobec niewinnych, którym odbiera się skuteczną obronę⁶⁰ W podręczniku posoborowym B. Häring wprawdzie nie kwestionował zasadniczej dopuszczalności kary śmierci, ale w ramach starań o bardziej ludzki wymiar prawa karnego generalnie apelował o rezygnację z zabijania przez państwo. Troska o poszanowanie życia każdego człowieka domaga się, aby wysiłki skierować najpierw na wychowanie, staranie o sprawiedliwość społeczną, zdrowe warunki życia, a dopiero później należy podjąć kwestię kary śmierci. Inaczej byłaby to ucieczka od daleko idącej odpowiedzialności⁶¹

Protestancki teolog niemiecki M. HONECKER twierdzi, że teologiczna ocena problemu kary śmierci wiąże się z szeregiem trudnych, po części nierozstrzygalnych

⁵⁶ G. ERMECKE, *Zur ethischen Begründung der Todesstrafe heute*, Paderborn 1963, s. 37.

⁵⁷ Por. P. ALTHAUS, *Die Todesstrafe als Problem der christlichen Ethik*, München 1955, s. 25.

⁵⁸ Por. WÜRTEMBERGER, *art. cyt.*, s. 328.

⁵⁹ Por. M. HEIMBACH-STEINS, *Die Todesstrafe. Ein unerledigtes Problem christlicher Sozialethik*, TdG 38 (1995), nr 3, s. 204.

⁶⁰ Por. B. HÄRING, *Das Gesetz Christi. Moraltheologie*, Freiburg im Br. 1954, s. 970–971.

⁶¹ Por. TENZE, *Frei in Christus. Moraltheologie für die Praxis des christlichen Lebens*, t. III: *Die Verantwortung des Menschen für das Leben*, Freiburg im Br. 1981, s. 59–60; J. BALICKI, *Dylematy etyczne wokół dopuszczalności kary śmierci*, UGd 12 (1995), s. 11.

pytań. To, że wielu teologów popiera karę śmierci, wiąże się z tym, że w Biblii i tradycji znana jest ta kara. Należy wystrzegać się jednak czystego biblicyzmu w podejściu do tego problemu. Kara śmierci opiera się na archaicznym, magicznym myśleniu. Uważa się, że przestępca sam pozbawił się życia, a porządek życiowy domaga się odpokutowania. Chrześcijaństwo dalekie jest od takiego religijnego pojmowania świata, w tym także państwa i prawa. Dla prawa karnego oznacza to, że może być ono zorientowane wyłącznie na cele doczesne. Bez znaczenia jest tutaj pokuta, czy naprawa porządku moralnego. Alternatywą wobec kary śmierci jest państwo prawa, dla którego kara śmierci jest zbędna. Należy przy tym założyć, że takie państwo prawa broni przed chaosem i stoi na straży poszanowania godności osoby ludzkiej⁶².

Katolicycy biskupi niemieccy nie zajęli oficjalnego stanowiska wobec kary śmierci w formie listu pasterskiego bądź oświadczenia. Natomiast problematyka związana z karą śmierci została umieszczona w drugiej części Katolickiego Katechizmu Dorosłych pt. *Życie z wiary*, wydanego przez Konferencję Episkopatu Niemiec w 1995 r. Została ona omówiona w ramach zagrożeń zdrowia i życia związanych z piątym przykazaniem Dekalogu. Tekst Katechizmu nawiązuje do tradycyjnego nauczania Kościoła, które nie wyklucza możliwości zastosowania kary śmierci jako *ultima ratio*, które jest jednak ściśle obwarowane określonymi warunkami. Przypomniano także, że zgodnie z art. 102 Ustawy Zasadniczej na terenie RFN warunki dopuszczające stosowanie kary śmierci nie występują.

„Na płaszczyźnie wiary, poza wszelkim porządkiem prawnym, przypomina się chrześcijanom, że także najgorszy przestępca może pojednać się z Bogiem, kiedy przyjmuje łaskę przejrzenia i nawrócenia. Na tej podstawie wzmocniło się przekonanie, że chrześcijanie — szczególnie w naszych warunkach — nie powinni być zwolennikami kary śmierci”⁶³

Die Todesstrafe im Lichte der öffentlichen Diskussion in Deutschland anlässlich des 50jährigen Jubiläums der Grundgesetzgebung

Zusammenfassung

Vor rund 50 Jahren ist in der Bundesrepublik Deutschland das neue Grundgesetz in Kraft getreten. Die Entscheidung des Parlamentarischen Rates hatte einen großen Einfluß auf die Geschichte der Todesstrafe in Deutschland. Mit diesem Beschluß ist die Todesstrafe in der BRD rechtlich ausgesetzt worden. Zwar besteht die Möglichkeit, sie wieder einzuführen, doch scheint es eher unwahrscheinlich, da es einer Zweidrittel Mehrheit im Bundestag und im Bundesrat bedarf. In der 50jährigen Geschichte des Grundgesetzes ist eine solche

⁶² Por. HONECKER, *art. cyt.*, s. 670–671.

⁶³ DEUTSCHE BISCHOFSKONFERENZ (wyd.), *Katholischer Erwachsenen-Katechismus*, t. II: *Leben aus dem Glauben*, Freiburg–Basel–Wien–Kevelaer 1995, s. 286.

Mehrheit nie zustande gekommen, obwohl etliche Versuche der Wiedereinführung der Todesstrafe im Parlament unternommen wurden. Die Diskussion über die Todesstrafe auf der politischen und juristischen Ebene hatte einen prägenden Einfluß auf die öffentliche Meinung in Deutschland zu diesem Thema. Mitte der 80er Jahre hat die deutsche Gesellschaft die Todesstrafe mehrheitlich als rechtswidrig und menschenunwürdig empfunden. Die Debatte hat auch in der deutschen Theologie Zweifel an der Todesstrafe auf den Plan gerufen. Laut Katholischem Erwachsenen-Katechismus sollten Christen keine Befürworter der Todesstrafe sein.